

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова

КОТ Сергій Олександрович

УДК 811.161:251

**ДИСКУРСНИЙ АНАЛІЗ ПРОПОВІДІ
ЯК МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ЖАНРУ СЛОВЕСНОСТІ**
(на матеріалі православної Різдвяної проповіді)

10.02.02 – російська мова

АВТОРЕФЕРАТ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор **Іванова Людмила Петрівна**, Інститут іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, професор кафедри російської мови

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор **Селіванова Олена Олександрівна**, Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, професор кафедри загального і російського мовознавства

кандидат філологічних наук, доцент **Сахарова Ольга Вікторівна**, Київський славістичний університет, доцент кафедри української філології

Провідна установа – Дніпропетровський національний університет, Міністерство освіти і науки України, кафедра загального і російського мовознавства, м. Дніпропетровськ

Захист відбудеться “_23_” _____ травня _____ 2006 року __16__ год. _00__ хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “_20_” _____ квітня _____ 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасній лінгвістиці вивчення проповіді як жанру, безсумнівно, викликає значний інтерес. Цей інтерес зумовлений як власне лінгвістичними причинами, так і змінами в суспільстві: процесами духовного відродження, поверненням до церковної спадщини та ораторського мистецтва, втіленого в проповіді як морально-духовному жанрі.

Актуальність проблематики жанрового вивчення проповіді визначається багатьма чинниками. Дослідження мовленнєвих жанрів (М.Бахтін, Ф.Бацевич, А.Вежбицька, М.Кожина та ін.) відповідає загальній спрямованості сучасного мовознавства на аналіз мовних явищ у прагматичному аспекті (Н.Арутюнова, Е.Атаян, В.Гак, Ю.Лотман, Ч.Морріс і Ч.Пірс, О.Селіванова), пошук нового в структурі мовних творів у їхньому зв'язку з комунікативною ситуацією, компонентами якої є суб'єкти комунікації, відношення між ними, знання суб'єктів, їхні інтенції тощо (Т. ван Дейк, Л.Іванова, В.Маслова, Г.Почепцов, А.Папіна, Н.Слухай, З.Тураєва), на подальший розвиток нового напрямку мовознавства – теолінгвістики (О.Гадомський, Г.Гріненко, Н. Мечковська).

Актуальність дослідження жанрів мови посилюється тим, що лінгвістика досі не володіє відносно повним їх переліком, відсутні праці, присвячені комплексному науковому описові лінгвістичних особливостей творів деяких жанрів, зокрема проповіді. У зв'язку з цим виникає потреба характеристики проповіді як жанру в сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, тобто дискурсного опису.

Дискурс став предметом особливої уваги лінгвістів з середини минулого століття. Під дискурсом, слідом за Н.Арутюною, розуміємо зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками. Різдвяна проповідь є самостійним жанром релігійного дискурсу, оскільки вона поєднує в собі характерні риси, притаманні будь-якому жанру: комунікативна мета, концепція автора, концепція адресата, зміст події, фактор комунікативного минулого, фактор комунікативного майбутнього, мовне втілення. Різдвяна проповідь – це тематично, композиційно і стилістично завершений різновид усного повідомлення.

Таким чином, **актуальність** дослідження умотивована потребою комплексного аналізу дискурсу Різдвяної проповіді в аспекті морально-духовного жанру.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної наукової програми Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри російської мови і є складовою частиною комплексної теми

“Проблемні питання російської мови”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 20 лютого 2002 р.).

Мета роботи полягає в з'ясуванні дискурсної сутності Різдвяної проповіді як жанру. Для досягнення цієї мети розв'язано такі завдання:

- з'ясовано основні ознаки проповіді як жанру;
- співвіднесено різновид Різдвяної проповіді із системою функціональних стилів російської мови;
- проаналізовано власне мовні особливості проповіді;
- здійснено текстовий аналіз проповіді, указано на текстотвірні категорії;
- досліджено паралінгвістичну складову проповіді як дискурсу.

Об'єктом дослідження є сучасна православна Різдвяна проповідь як дискурс та морально-духовний жанр словесності.

Предметом дослідження є вербальні та невербальні дискурсивні характеристики Різдвяної проповіді.

Основним **методом** дослідження в дисертаційній роботі є описовий, що передбачає аналіз мовних фактів в умовах їхнього конкретного функціонування. Використано також функціонально-семантичний метод та прийоми компонентного аналізу.

Джерельною базою дослідження слугували проповіді “На Різдво Христове”, що належать настоятелю УПЦ Володимиру, а також Різдвяні проповіді патріарха Московського і всієї Русі Олексія та Іоанна Крест'янкіна. Проаналізовано 315 сторінок друкованого тексту проповіді, дібраного із зазначених джерел.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що в роботі вперше на гомілетичному матеріалі здійснено комплексний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності; ідентифіковано і описано ознаки проповіді як жанру з впровадженням нової категорії *сакральний / профанований*; з'ясовано функціонально-стилістичні особливості проповіді в системі функціональних стилів російської мови; комплексно проаналізовано фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні особливості Різдвяної проповіді; з'ясовано структурно-сміслову членування тексту проповіді з урахуванням особливостей текстових категорій; досліджено умови комунікації, в основі яких – паралінгвістична ситуація.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в тому, що в дисертації вперше проаналізовано проповідь на вербальному і екстралінгвістичному рівнях; аналіз результатів дослідження може стати підґрунтям для створення методики дискурсного вивчення жанру, яка сприятиме розв'язанню проблем теорії дискурсу та теорії мовленнєвих жанрів. Запропоновано методику, яка може бути використана у дослідженні мовленнєвих жанрів, функціональних стилів сучасної російської мови.

Практичне значення дослідження полягає у можливості впровадження отриманих результатів у практику вищої школи, зокрема її матеріали можуть бути використані для написання підручників і навчальних посібників з історії російської літературної мови, мовознавства, у викладанні курсів загального мовознавства, сучасної російської мови, історії російської літературної мови, лінгвістичного аналізу художніх текстів російських письменників, у творчості яких присутні елементи проповіді (М.Гоголь, Ф.Достоевський, Л.Толстой), а також у практиці ораторського мистецтва, в духовних навчальних закладах.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження висвітлені в повідомленнях на Всеукраїнській науковій конференції “Сучасні тенденції розвитку слов’янських мов (присвячується пам’яті професора М.М.Пилинського)” (Київ,2002), XII Міжнародній науковій конференції імені С.Бураго “Мова і культура” (Київ,2002), підсумкових наукових університетських конференціях у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (Київ,2002, 2003, 2004), науково-практичній конференції “Дни славянской письменности” (Вінниця,2005), IV Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми металінгвістики” (Черкаси, 2005).

Результати дисертаційного дослідження впроваджуються в навчальний процес викладачами кафедри російської мови НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/199 від 13.02.2006 р.) та викладачами кафедри російської мови Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (довідка № 10/55 від 19.12.2005 р.).

Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено у 4 **публікаціях**, 3 з яких надруковано у збірниках наукових праць, затверджених ВАК України як фахові видання.

Структура і обсяг роботи. Дисертація (повний обсяг - 221 сторінка) складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (351 позиція) і додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його предмет і об’єкт, сформульовано мету. Установлено теоретичну й практичну значущість одержаних результатів, окреслено джерела ілюстративного матеріалу.

У першому розділі “**Проповідь як морально-духовний жанр словесності**” розглянуто історію виникнення і розвитку Різдвяної проповіді, схарактеризовано сутність основних категорій комунікативної взаємодії: дискурсу і мовленнєвого жанру. Детально висвітлено суть проповіді як жанру, вказано на структурні, функціонально-стилістичні особливості проповіді в контексті публіцистичного стилю.

У роботі вперше здійснено аналіз дискурсу проповіді, який ґрунтується на розумінні тексту, переважно як абстрактної, формальної конструкції дискурсу, різних видів її актуалізації, що

характеризується з погляду ментальних процесів і відповідно взаємодії екстралінгвістичних факторів.

Зважаючи на концепції паралінгвістики й соціолінгвістики (Р.Белл, В.Гак, Дж.Сьорль, І.Сусов, Д.Хаймс та ін.), слідом за В.Карасиком, визначено такі категорії дискурсу: 1) учасники спілкування (статусно-рольові та ситуативно-комунікативні характеристики); 2) умови спілкування (пресупозиції, сфера спілкування, хронотоп, комунікативні засоби); 3) організація спілкування (мотиви, мета і стратегії, розгортання і членування, контроль спілкування і варіативність комунікативних засобів); 4) способи спілкування (спосіб і режим, тональність, стиль і жанр спілкування).

У дослідженні використано таку класифікацію категорій дискурсу, у якій враховано зовнішньо- та внутрішньотекстові характеристики мовлення: 1) конститутивні (відносна оформленість, тематична, стилістична і структурна єдність та відносна змістова завершеність); 2) жанрово-стилістичні, які характеризують текст у плані його відповідності функціональним різновидам мовлення (стильова приналежність, жанровий канон, клішування, ступінь ампліфікації/компресії); 3) змістові (семантико-прагматичні); 4) формально-структурні, які характеризують спосіб організації тексту (композиція, членування, когезія). Кожна із зазначених категорій поділяється на підкатегорії.

Тематична, стилістична й структурна єдність дискурсу є конструктивною ознакою, яка усвідомлюється у випадку дезінтеграції тексту. Провідною ознакою в цій тріаді вважається стилістична, оскільки саме за допомогою цієї ознаки, на думку В.Карасика, окремий текст може вміститись у нашому комунікативному досвіді і оцінюватися як текст або “нетекст”.

Відносна змістова завершеність дозволяє виділити текст у більш повному тексті. Ця ознака пов'язана із стилістичною і тематичною єдністю тексту, з одного боку, та формальною завершеністю – з іншого. Проповідь на Різдво Христове визначається в цьому аспекті як текст у *літургії*.

Жанрово-стилістичні категорії дискурсу дозволяють адресату розмежувати той чи інший текст відповідно до сфери спілкування на основі уявлень про норми й правила спілкування, що склалися.

Зважаючи на стосунки між учасниками комунікації найбільш суттєвим критерієм, що визначає ефективність комунікативного процесу, є дистанція, протиставлення особистісно-орієнтованого й статусно-орієнтованого спілкування. Особистісно-орієнтоване спілкування використовується тоді, коли мовець намагається не тільки передати деяку інформацію або вплинути певним чином на адресата, а й відкрити свій внутрішній стан і спробувати зрозуміти внутрішній світ співбесідника. Відповідно до статусно-орієнтованого спілкування комуніканти маніфестують себе тільки в обмеженій кількості рольових характеристик, реалізуючись як представники певних груп людей. У зв'язку з цим не можуть існувати окремо статусні чи особисті

види спілкування. Проповідь, зокрема Різдвяна, належить до статусно-орієнтованого виду спілкування, маючи характерні риси особистісного виду комунікації.

У дослідженні простежується чітка межа протиставлень, зокрема протиставляються художньо-орієнтоване і побутово-орієнтоване спілкування. Різдвяна проповідь як морально-духовний жанр спілкування поєднує у собі ці властивості. Художньо-орієнтоване спілкування значною мірою переплітається із особистісно-орієнтованим, оскільки в творчості відбувається найповніше розкриття особистості, а проповідання – творчий процес. Побутово-орієнтоване спілкування спрямоване на задоволення практичних потреб того, хто говорить, тобто з'ясування парафіянами значення та цінності події Священної Історії – народження Христа. Цей різновид мовленнєвої комунікації є доповненням до жестів, тобто невербальних засобів комунікації. Оскільки побутове, щоденне спілкування поєднує в собі усі потенційні різновиди статусно-орієнтованого (інституційного) спілкування, то ці різновиди мовленнєвої реалізації визначаються відповідно до громадських інститутів, що склалися в тому чи іншому соціумі впродовж певного періоду.

Будь-яке спілкування має багатовимірний, партитурний характер, а тому визначення типів спілкування у конкретній мовленнєвій дії є умовним і проводиться з дослідницькою метою. Інституційність ґрунтується на градації, тобто розташуванні слів або висловів у міру зростання чи спаду їх семантичних та емоційно-експресивних якостей. Ядром інституційного дискурсу є спадна градація, тобто спілкування базової пари нерівних за статусом учасників комунікації. Такою парою інституційного дискурсу Різдвяної проповіді є *священик – парафіянин(и)*. На периферії інституційного спілкування знаходиться контакт представника інституту (Церква) з людиною, яка не належить до цього інституту. Отже, встановлюється така ієрархія учасників інституційного дискурсу проповіді: *адресант* (священик) – *адресат* (миряни) – *маргінал* (нехристиянин, що випадково зайшов до храму).

До жанрово-стилістичних категорій дискурсу належить і категорія проєкційності. Дискурс є утворенням, побудованим за певними канонами, відповідно до мети та обставин спілкування, а ступінь канонічності дискурсу є підставою для його типізації. У цьому розумінні можна протиставити базовий різновид дискурсу проєкційному. Дискурс Різдвяної проповіді є базовий, тому що ступінь канонічності храмової проповіді дуже високий, незалежно від його видозмін.

Змістові (семантико-прагматичні) категорії дискурсу становлять дослідження жвавої дискусії у лінгвістичній літературі (О.Воробйова, І.Гальперін, М.Макаров, Н.Мишкіна, Н.Трошина, З.Тураєва, Л.Черняхівська та ін.). Основні два погляди на категорії тексту (і дискурсу) ґрунтуються на тому, що висхідним компонентом у моделюванні цих категорій може виступати власне текст, або ж текст у ситуації спілкування. У першому випадку базовою категорією закономірно визнається інформативність тексту в її трьох виявах: змістовно-фактуальна, змістовно-концептуальна та змістовно-підтекстова інформація (І.Гальперін). В межах цього ж

підходу, як одна із основних категорій тексту, може розглядатися і його змістова цілісність. В іншому випадку (текст у ситуації спілкування), з урахуванням діалогічності спілкування, найбільш важливою категорією тексту визнається його адресованість, наявність адресата. Ця позиція чітко сформульована М.Макаровим, який протиставляє в тексті основну пропозицію (тему тексту) і основну ілюкцію (ідею, значення тексту).

Інституційний дискурс є предметом наукових досліджень, присвячених певним різновидам спілкування у процесі комунікації, які виділяються на основі соціолінгвістичних ознак, тобто на вивченні загальних закономірностей розвитку і функціонування в суспільстві, впливу соціальних чинників на мову і мови на суспільство. Відповідно до цього здійснено лінгвістичний аналіз різних жанрів дискурсу: політичного (В.Базильова, О.Баранов, Н.Купіна, З.Попова, П.Серіо), ділового (Т.Астафурова, Н.Кузнецова, Н.Трошина), масово-інформаційного (І.Алещанов, О.Гусєва, Б.Зільберт, А.Капішнікова, М.Ягубова), рекламного (О.Денисова, О.Домовець, В.Зірка, О.Ільїнова, Т.Лівшиц, Ю.Пирогова, Н.Слухай), наукового (В.Богданова, Л.Васильєв, М.Кожина, М.Котюрова, В.Яцко), педагогічного (В.Карасик, Ленєц, Ж.Мілованова), релігійного (Г.Агеєв, О.Грудєва, В.Карасик, О.Крилова, Л.Крисін, О.Прохватілова). Меншою мірою висвітлено специфіку спортивного (І.Аксьонова, Л.Зільберт, О.Панкратова) та медичного дискурсів (Л.Бейлінсон).

Соціолінгвістичний аналіз дискурсу (текст у ситуації реального спілкування) вимагає врахування соціальних ролей, які склалися у суспільстві. Важливе місце належить Церкві – релігійній організації духовенства та віруючих, об'єднаних спільністю вірувань і обрядовості. Аналіз релігійного дискурсу дозволяє відкрити нові характеристики мови релігії.

Виходячи з аналізу моделей спілкування в соціолінгвістиці і запропонованої вище компонентної структури дискурсу, виокремлено основні компоненти релігійного дискурсу Різдвяної проповіді: 1) учасники; 2) хронотоп; 3) мета; 4) цінності (в тому числі ключовий концепт); 5) стратегії; 6) матеріал (тематика); 7) різновиди й жанри; 8) прецедентні (культурогенні) тексти; 9) дискурсивні формули.

Серед учасників інституційного дискурсу вирізняють адресантів та адресатів. Адресанти відіграють активну роль в інституційному спілкуванні, адресати – вимушені звертатися до адресантів і виступають як представники суспільства в цілому. Стосовно релігійного дискурсу проповіді, адресантом є священик – проповідник, а адресатом – усі присутні в храмі (і парафіяни, і священик, що проповідує). Специфіка релігійного дискурсу полягає в тому, що одним із учасників дискурсу є Бог, який може виступати як адресант, так і адресат (у жанрі молитви - адресатом; а у жанрі повчань, настанов і проповідей - адресантом).

Хронотоп релігійного дискурсу Різдвяної проповіді чітко окреслений: вона читається 25 грудня (7 січня за новим стилем). Прототипним місцем такого спілкування постає храм, тобто спеціальна споруда, що використовується для богослужінь та релігійних обрядів. Час релігійного

дискурсу фіксується жанровою специфікою, тобто проповідь читається під час літургії. Місце релігійного дискурсу семіотично розподілене й закріплене багатовіковою практикою богослужінь.

Мета релігійного дискурсу Різдвяної проповіді поєднує в собі заклик до покаяння (*Что же, братья и сестры, мы можем принести в дар нас ради родившемуся Господу? Мы богаты только грехами*); утвердження у вірі та доброчесності (*Принесем Ему плоды своей веры: правду, милосердие, мир, любовь и радость, чистоту и святость... Приложим усилия к тому, чтобы быть еще внимательней к своей семье, соседям, сотрудникам, ко всем, кто нас окружает, ибо всякое доброе дело, сделанное человеку, расценивается Христом Спасителем как сделанное Ему Самому (МФ.25,40)*), тлумачення сенсу Різдва (*В сегодняшнюю священную ночь, когда мы, собравшись в храме Божию, пытаемся приблизиться к Богу, обнять Его своим сердцем, молиться Ему, напомним себе, братья и сестры, три главных аспекта в событиии Рождества Христова*).

Цінності релігійного спілкування в цілому, і проповіді зокрема, зводяться до тлумачення цінностей віри: розуміння гріха і доброчесності, спасіння душі, відчуття свята. Специфіка дискурсу, який розглядається, полягає у тому, що у релігійному спілкуванні суть дискурсу визначається відкритим ствердженням цінностей. Вони в релігійному дискурсі подаються як іносказання і притчі, а також як оповідання, коли логіка сюжету є фактором переконання (*Издавна существуют так называемые апокрифические рассказы, в которых говорится, что в радости Рождества принимал участие не только невидимый мир, но и видимый, сама природа...Каждое растение (да будет это упрёком людям) приносило Господу в вертеп с поклоном свои дары...*).

Розглядаючи цінності релігійного дискурсу, слід звернути увагу на його першорядний, культурний концепт – *віру*. Християни розуміють її як „здійснення очікуваного і впевненість у невидимому” (Євр.11,1).

Макромета будь-якої проповіді – або лише звернення, або утвердження у вірі, або ж поєднання цих інтенцій – досягається за допомогою набору стратегій.

Стратегії релігійного дискурсу визначаються метою і жанрами. Важливими цілями релігійного спілкування, що уточнюють його головну мету – залучення людини до Бога - є: 1) одержати підтримку від Бога (*Мы молим сегодня Начальника жизни и спасения, ради нас, человек, воплотившегося, принесшего миру свет разума истинного боговедения: Господи, сохрани мир Твой в мире, даруй благостояние святых Божих Церквей и спаси всех людей, населяющих землю. Даруй нашему Отечеству мир и благополучие, да Твоею милостью и любовью тихое и безмолвное житие проживем во всяком благочестии и чистоте*); 2) очистити душу (*...Он требует отречься от себя, умереть для своего эгоизма, себялюбия и страстей...*); 3) закликати ближніх до віри і покаяння (*Сегодня миру Дан Христос, чтобы всякий верующий в Него не погиб, но имел жизнь вечную. (Ин.3,15)*); 4) утвердити віруючих у вірі і доброчесності (*Да просветит Воплотившийся Христос Спаситель всех нас светом Божественного разума, да утвердит веру нашу. Пусть эта вера будет нашей силой во всяких жизненных испытаниях*); 5) розтлумачити віроучіння (*Праздник*

Рождества – это праздник великой радости и духовного ликования. Радости потому, что Бог воплотился; радости потому, что Господь принес на землю мир и всепрощение; радости потому, что Господь смиряется, чтобы нас возвысить; терпит, чтобы мы благодушествовали); б) усвідомити завдяки ритуалові свою причетність до тієї чи іншої конфесії (Эту звезду даровал нам Господь, звезда эта – наша святая православная вера. Пусть она руководит нами и приведет нас к яслям Воплощенного Слова Божия, где откроются сокровища мудрости и истины).

Відповідно до цього, можна виділити такі стратегії релігійного дискурсу: молитовний, сповідальний, закликаючий, утверджувальний, роз'яснювальний, обрядовий.

Стратегії релігійного дискурсу Різдвяної проповіді репрезентовані таким чином: роз'яснювальний (сенс і значення Богоутілення), утверджувальний (у вірі через почуття радості і вдячності), закликаючий (усвідомлення своєї гріховності і твердий намір виправитися).

Характерною особливістю релігійного дискурсу, втіленого у жанрі проповіді (зокрема Різдвяної), є його наближення до педагогічного. Проповідь певною мірою подібна до бесіди (спочатку такою була форма храмової проповіді) та лекції (катехізаторська проповідь), але відмінна від цих жанрів передусім причетністю до особливого спілкування – релігійного. Священик, що проповідує, говорить не тільки в присутності Бога, але і від імені Бога.

До *дискурсивних формул* релігійного дискурсу належать, прийняті в релігійному спілкуванні, кліше й функціонально зумовлені звороти, які однозначно визначають тип цього дискурсу (*Братья и сестры, Рождество Христово, Сын Божий, святая Церковь, Царство Небесное, Голгофский крест, Да просветит Христос Спаситель..., Станем мысленно у пещеры..., Пусть она и впрдь будет нашей звездой..., Аминь*).

Комунікативна ситуація проповіді характеризується наявністю в полі зору комунікантів таких об'єктів: весь внутрішньо-храмовий простір, заповнений паствою, (середня частина храму, притвор), оздоблення, іконографія, засвічені лампади, запалені свічки, панікадило, аналой, парафіяни та проповідник, який знаходиться на амвоні.

Знання про промовця, що зберігаються у пам'яті. Знання про промовця зберігаються у пам'яті і втілюються в особі правлячого ієрея, який проповідує на Господні свята і добре знайомий пастві. Цей факт є дуже важливою умовою ілюктивної сили всієї проповіді, її дієвості. Це пояснюється тим, що пастир покликаний вчити народ не тільки словом, а й своїм благочестивим життям, яке має бути взірцем для інших.

Іншою умовою дієвості проповіді для кожного проповідника є володіння правильним літературним усним і писемним мовленням, абсолютна грамотність та вільний виклад своїх думок, що забезпечує високу культуру мовлення, чистоту її звучання.

У дисертації звернено увагу на важливість *знань про характер того, що відбувається, і про структуру попередніх комунікативних ситуацій*. Передусім, необхідно врахувати те, що проповідь є органічною частиною богослужіння – літургії, тому той, хто слухає, не усвідомлює

себе тільки реципієнтом. У той же час об'єктом впливу проповіді є і сам проповідник: все, що він сказав стосується насамперед його самого.

Комунікативна ситуація проповіді як публічного інституційного макромовленнєвого акту, що складається з послідовних мовленнєвих актів, характеризується своєю детермінованістю, таким соціокультурним контекстом, як богослужіння.

Знання, отримані з попередніх мовленнєвих актів (дискурсу), достатньо інформативні (але не завжди). Йдеться про тематичне прогнозування предмета проповіді. Різдвяна проповідь виголошується вслід за читанням уривку з Євангелія від Матфія, в якому розповідається про народження Христа, та й спів святкового тропаря також попереджає про тематику майбутньої проповіді. Перед початком богослужіння, як тільки з'являється священник, можна визначити макропропозицію проповіді завдяки його вбранню.

Різдвяна проповідь виникла в IV ст. з моменту святкування Церквою Різдва Христового. З того часу і до сьогодні проповідь була і залишається невід'ємною частиною богослужіння, витоки якого беруть свій початок у старозавітній традиції іудаїзму. Спочатку проповідь подавалася як коментар на прочитаний уривок із Нового завіту та існувала у вигляді бесіди, проте із плином часу перетворилася на чітко інституційний монологічний жанр.

У перші століття християнства проповідь була звичайною бесідою. У III-IV ст. змінилась ораторська форма проповіді – *слово* та усталився погляд на церковну проповідь, як на один із видів ораторського мистецтва. Цей погляд знайшов своє відображення в самому найменуванні гомілетики як науки про церковне красномовство. Такому розумінню проповіді протиставляється інше: проповідь не мистецтво, а щире мовлення. Цей погляд на проповідь існував у Церкві з перших століть християнства.

Подальший розвиток повчання зумовив виникнення більш досконалої форми проповіді – *слова*. Слову притаманна чітка й повна систематизація змісту, логічна послідовність викладу та богословсько-абстрактне розкриття і висвітлення предмета.

Слово – тематична проповідь, в якій один будь-який предмет розкривається із достатньою обґрунтованістю, переважно у формі логічного міркування. Єдності предмета та злагодженості викладу відповідає і різновид мовлення: то богословсько-абстрактне, то художнє.

Структурні частини *слова* добре обмірковані, логічно обґрунтовані та витримані. З XVIII ст. у російській проповіді *слово* переважало над повчанням у міській проповіді, розрахованій на освіченого слухача.

Таким чином, проповідь на Різдво Христове є *повчально-просвітницьким словом*. Основними структурними складовими проповіді на Різдво Христове, як і будь-якої іншої, є *роз'яснення* (розкриває сенс того, що відбулося і відбувається, значення цієї події для кожного із нас) і *моральний додаток* (містить у собі заклик до боротьби із гріхом, уподібнення Христу, удосконалення у добродітності). Окрім зазначених компонентів, текст проповіді містить *вступ*, в

якому виражена основна думка проповіді – святкування Різдва Христового, і *заключну частину*, представлена як узагальнення або молитовне звернення.

Структура тексту Різдвяної проповіді накладається на структурно-змістову схему надфразової єдності й представлена *зачином, розгортанням і кінцівкою*. Зачин проповіді відповідає вступу і, звичайно, є редукованим та автосемантичним, оскільки від нього залежать розгортання й кінцівка. У розгортанні міститься власне виклад проповіді. Моральний додаток може знаходитись як у розгортанні, так і у кінцівці. Узагальнення, або молитовне звернення, заключної частини міститься у кінцівці. Синсемантичне розгортання і автосемантична кінцівка включають конекторні ряди п'яти глобальних категорій: учасники комунікативного акту, події, час, простір та оцінка.

Розгляд Різдвяної проповіді як жанру ґрунтується на теорії мовленнєвих жанрів та визначенні мовленнєвого жанру як такого.

В основі аналізу Різдвяної проповіді як жанру має місце визначення „мовленнєвого жанру” за Т.Шмельовою, згідно якого „мовленнєвий жанр” визнається як різновид тексту, втілений в ту чи іншу комунікативну ситуацію. Йдеться про дискурсивну природу релігійного жанру. В результаті аналізу проповіді на Різдво Христове за алгоритмом, запропонованим вищезазначеним вченим, визначено низку особливостей Різдвяної проповіді як жанру.

Комунікативна *мета* проповіді є сукупністю цілей, рівнозначних між собою. Світ особистісних відчуттів виражений почуттями радості, вдячності, приниження. Світ ритуальної дійсності охарактеризовано елементами привітання та поздоровлення. Світ реальних подій подано синтезом рис, притаманних проханням, поради, настанові, який може бути визначений як заклик. Віднесення проповіді до певного жанру неможливе без введення додаткової категорії – сакрального світу, що визначає співвідношення та ієрархію елементів інших світів.

Концепція *адресанта* характеризується дифузністю характеристик парадигми „старший – рівний – підлеглий”. Під час аналізу образу адресанта слід зазначити, що Різдвяна проповідь не характеризується такими властивостями, як „авторитетний – неавторитетний”, „той, що має – не має повноважень”. *Часова перспектива* категорій змісту подій двокомпонентна: позитивна подія із футуральною перспективою та негативна із перфектною. Перший компонент переважає над другим. Оцінка змісту подій підкреслено позитивна. З погляду комунікативного минулого, Різдвяна проповідь є реактивним жанром.

Стилістичні особливості Різдвяної проповіді співвідносяться із особливостями публіцистичного стилю. На це вказують екстралінгвістичні чинники, оскільки, по-перше, сфера вживання жанру проповіді – суспільна, така ж, як і у публіцистичному стилі. Необхідно відзначити той факт, що проповідь світоглядно орієнтована – вона призначена в основному для релігійної свідомості.

По-друге, у Різдвяній проповіді реалізується інформативна функція та функція впливу; роль останньої набагато важливіша, ніж першої. Цей факт пояснюється релігійною сферою спілкування, де функція впливу займає чільне місце в процесі будь-якої комунікації. У публіцистичному стилі ці функції реалізуються практично однаково.

По-третє, риси публіцистичного стилю відображаються на всіх рівнях мови: фонетичному (усна форма реалізації, інтонація, темп, логічний наголос), словотвірному (перевага префіксального способу творення, основоскладання, калькування), морфологічному (архаїчне вживання словоформ різних частин мови), лексичному (велика кількість старослов'янських, грецизмів) та синтаксичному (переважна більшість субстантивних словосполучень, тематична постпозиція в актуальному членуванні речення, перевага двоскладного простого речення).

У другому розділі – „Мовні особливості Різдвяної проповіді” – визначено та проаналізовано власне мовні особливості проповіді на всіх рівнях ієрархії мови, розглянуто структуру тексту та утворення текстових категорій.

Насамперед слід відзначити усну форму реалізації проповіді, що властива публіцистичному стилю. Інтонаційний малюнок проповіді реалізується переважно за допомогою інтонаційних конструкцій ІК-6 (висхідної градації) та ІК-2 (займає нейтральне положення і може виступати у функції як висхідної, так і спадної градації).

Серед інших особливостей Різдвяної проповіді, зокрема фонетичних, виокремлено ті, які пов'язані з наявністю старослов'янських:

- 1) неповноголосся: град, глава, предано, прах, мрак, храм та ін.;
- 2) відсутність переходу *e* в *o* після м'яких приголосних перед твердими під наголосом;
- 3) сполучення *pa* перед приголосними на початку слів відповідно до російського початкового сполучення *po* у певних фонетичних умовах (із *orb, *otv): *раб, равный* та ін.;
- 4) сполучення *жд* на місці російського *ж* (із *dj): *прежде, нужда, между, рождение, надежда*;
- 5) звукосполучення [*шч*] відповідно до російського *ч* (як заміна старослов'янського звука *ш'т'* із *tj). Звукосполучення [*шч*] чергується із *т* (*шч*, який чергується із *ск* та *ст*, спостерігається і у власне російських словах): *пещера, освещать, суций, воплощение*.
Початкове *e* замість російського *o*: *единый, едиnorodный*.

Отже, наявність старослов'янських – невід'ємна риса будь-якої проповіді, зокрема Різдвяної, які надають їй піднесеного, урочистого звучання.

Лексика проповіді на Різдво Христове представлена книжним різновидом літературної мови з великою кількістю старослов'янських, які, в свою чергу утворюють різні тематичні групи. Поряд із запозиченнями із старослов'янської мови в складі лексики проповіді поширені грецизми (*амвон, ангел, литургия*) та гебраїзми (*Мария, Вифлеем*).

На рівні словотвору зафіксовано перевагу префіксального способу творення лексем. Серед моделей словотворення широкого вжитку набуло основоскладання (в основному калькування із грецької мови): *боговоплощение, благополучие, злословить*.

Морфологічною особливістю Різдвяної проповіді є архаїчне вживання словоформ різних частин мови. Спостерігається перевага іменних форм над дієслівними. Частотність вживання форми родового відмінка становить 24,8%. Цей показник займає проміжне місце між відповідними характеристиками художнього (13%) та публіцистичного мовлення (36%), що дозволяє стверджувати про виразні риси публіцистичного стилю у поєднанні з елементами художнього.

Синтаксис Різдвяної проповіді характеризується переважно уживанням субстантивних словосполучень. Актуальне членування речення відзначається тематичною постпозицією.

Отже, аналіз проповіді на рівні тексту дозволив визначити та описати текстові категорії. У проповіді вони представлені повністю: учасники комунікативної ситуації, події, час, простір, оцінка.

Категорія "Учасники комунікативної ситуації" представлена у Різдвяній проповіді досить широко. Крім основних учасників комунікативної ситуації (Бог, священник, приход), визначено учасників головної події – Різдва (святі, об'єкти природи, представники потойбічного світу). Особливістю цієї категорії є те, що в текстах Різдвяної проповіді відсутня вказівка на адресата, слухача. Цей суб'єкт визначається за допомогою невербальних засобів.

Глобальна категорія "Подія" організовує структуру тексту і його основний зміст. Ця категорія характеризується чіткою побудовою та предикатами подій. Перша група предикатів описує стан, який переживають учасники комунікативної ситуації, як наслідок тих чи інших процесів. Зазвичай, мова йде про внутрішній стан людини, яка знову переживає свято Різдва Христового: *В эту священную ночь радуются небо и земля. Радуеться и мы, Христиане...*

До другої групи належать предикати, що розкривають сенс головної події – Різдва Бога: *Сын Божий пришел к нам, чтобы примирить небо с землей и Бога с человеком. Это примирение Он осуществил Своею кровью, Своим искупительным подвигом...*

Слід відзначити, що ця подія належить до двох часових вимірів – минулому (відбувалось кожного року, починаючи із дати народження) і теперішньому (відбувається тут і зараз у храмі і постійно у серцях віруючих).

Категорія "Часу" Різдвяної проповіді репрезентована двома моделями: часова модель шляху людини й модель плину часу, які виражаються об'єктивним художнім часом. Художній час проповіді складається із реального, об'єктивного та циклічного.

Об'єктивний час характеризується розгортанням із минулого (подія Різдва – 2000 років тому) – в теперішній (у сьогоднішню ніч) і навіть у майбутнє (і надалі до закінчення віку). Цей тип утворюється, головним чином, особовою та безособовою формами дієслів теперішнього й майбутнього часу 3-ої особи однини і множини, а також формою минулого часу.

Використання циклічної моделі часу зумовлене проспективним розвитком часового сюжету. Учасники комунікативної події перебувають в одному із трьох часових просторів: минулому, теперішньому або майбутньому. Це спостереження стосується відносно усіх учасників, крім Бога.

Зображуваний простір проповіді на Різдво Христове розглядається у роботі з погляду адресанта, тобто релігійного світогляду. Він представлений двома рівнями: внутрішній і зовнішній простір. Перший компонент – це внутрішній світ людини, зовнішній простір поділяється на *земний* світ (оточуючий простір, що сприймається органами чуття) і *неземний* (світ Бога та янголів).

Згідно з поданою у дисертації класифікацією, увесь зображуваний простір є реальним і поділяється на два світи: видимий та невидимий. Видимий простір – це фізичний світ, що нас оточує; невидимий – це внутрішній світ людини і потойбічний зовнішній простір, в якому перебуває Бог, янголи та інші суб'єкти того світу. Ця категорія реалізується за допомогою кругової, перехресної і секторної перспектив.

Категорія “*Оцінка*” Різдвяної проповіді простежується на всіх рівнях мови й виражається раціональним та аксіологічним її різновидами. Характерною рисою цієї категорії є те, що аксіологічна характеристика тексту залежить від контексту. Серед аксіологічних різновидів оцінки виділено окрему підкатегорію релігійної оцінки (сотеріологічної у цьому випадку), яка контекстуально визначає значущість інших видів. Так, у проповіді досить велика кількість загальнооцінних мовних знаків, що набувають оцінки лише у релігійному контексті: *жертва, он, нас, подвиг, событие, спаситель, сын* та ін.

У третьому розділі **„Паралінгвістичне оформлення проповіді”** досліджується невербальна складова проповіді як дискурсу.

Паралінгвістичні засоби відіграють вагомий роль у Різдвяній проповіді, тому вона сприймається як дискурс.

Використання парамовних засобів чітко регламентовано. У проповіді використовуються фонаційні, мануальні, мімічні, пантомімічні та ситуаційні паралінгвістичні засоби.

Досить широко репрезентовані фонаційні паралінгвістичні засоби. Основною вимогою їхнього уживання є виклад проповіді у вигляді благородної та сповненої почуттями бесіди. Граматичний і ораторський наголос – два основних різновиди, що використовуються проповідником. Характерна риса проповіді на рівні фонаційних паралінгвістичних засобів – використання мотиву модуляції голосу: його рух у межах середніх тонів. Гучність мовлення проповіді визначається акустичними характеристиками храму, в якому вона лунає. Різдвяна проповідь як різновид публічного виступу виголошується у більш повільному темпі, ніж розмовне мовлення: оптимальний темп мовлення проповіді складає близько 70-80 слів за хвилину.

Основні вимоги, що висуваються до проповідника у сфері використання мануальних паралінгвістичних засобів, полягають у тому, щоб уникнути крайнощів під час вживання.

У кожній проповіді використовуються ситуаційні паравербальні засоби комунікації (візуальні, нюхові, тактильні, друковані), в той час, як наявність чи повна відсутність кінем інших видів (крім фонаційних) повністю зумовлена соціальним фактором (досвідом проповідника).

Ці категорії структуровані так: *природні* ситуаційні засоби та *штучні*.

В дискурсі Різдвяної проповіді вагоме місце займають візуальні паралінгвістичні засоби. До них належать природні засоби (майже повна відсутність денного світла), штучні (храм, його оздоблення - розписи, начиння, предмети богослужіння), священнослужителі (вік, вбрання, функції), миряни (вік, стать).

Світло в православному храмі є передусім образом небесного, Божого світла. Особливо воно знаменує собою Христа як Світло світу (Ін.8,12), Світло від Світу (Символ віри), Світло істине, яке світить на кожну людину, котра іде у світ (Ін.1,9). Морок у храмі є втіленням того уявного духовного мороку, тієї заволоки, якими взагалі оточені таємниці Божі. Зовнішнє світло ілюмінується всередині храму в дуже обмеженій кількості, лише як образ нематеріального світла. Цим визначається характер внутрішнього освітлення храму. Світло ніколи не призначалося для освітлення приміщення у звичайному розумінні.

Внутрішнє оздоблення храму характеризується насамперед іконографією: ікони розташовані по всьому храму, як і настінний розпис.

Кожен ступінь священства (диякон, ієрей та архієрей) має своє вбрання. Богослужбове вбрання духовенства у Різдвяну ніч має білий колір. У церковній символіці білий колір – не просто один із багатьох інших кольорів, це символ Божого світла, яке переливається усіма барвами веселки, який ніби містить їх у собі: “Одежды Его сделались блистающими, все белыми, как снег”, а сніг яскраво виблискує на сонці, переливаючись веселками.

Отже, загальне символічне значення церковних риз – це вираження через видимий матеріальний образ духовного взірця праведності та чистоти, до якого мають наблизитись душі віруючих людей для участі у вічній радості об'єднання Христа з Церквою.

У храмі протиставляються місця, де можуть знаходитися священнослужителі та парафіяни. Ритмічно організовані дії, що супроводжують мову як пастиря, так і пастви, одяг, аксесуари, ритуальні дії, частини храму та ін. Під час читання проповіді священник знаходиться на амвоні, обличчям до парафіян; миряни біля амвону.

Такі засоби як фіксація, позначення та малюнки на полях, схеми, діаграми, таблиці, фотографії відсутні серед кінем. Тут широко використовується жирний шрифт, курсив, підкреслення, а також велика літера.

У проповідях спостерігається відступ від норм написання великої літери, який зумовлений двома факторами – позаконтекстуальним та контекстуальним. До першої групи відноситься написання слів, що позначають назви і поняття, пов'язані з релігією: назви свят, події та явища священної історії та ін.

Контекстуальний чинник пов'язаний із написанням загальних іменників, займенників, субстантивованих прикметників і дієприкметників з великої літери, оскільки ці слова у релігійному контексті позначають Бога, або мають відношення до нього та Богородиці: *Они возвещают: радуйтесь, ибо родился Пророк, наставляющий вас на всякую истину; радуйтесь, ибо родился Священник, примиряющий вас с Божеством; радуйтесь, ибо родился Царь, защищающий вас от врагов видимых и невидимых.*

Паравербальні засоби проповіді виконують, головним чином, інформативно-зображувальну функцію частково – емотивну та експресивну (фонаційні, мімічні і пантомімічні), а взаємодія вербальних і паравербальних засобів характеризується повторенням, доповненням, акцентуванням.

Отже, Різдвяна проповідь як комунікативне явище, не існує без екстралінгвістичних факторів, зміст яких чітко регламентований. Цей факт пояснюється інституційною приналежністю проповіді до жанру. Особистісний елемент завжди узгоджується із статусно-орієнтованою спрямованістю спілкування.

ВИСНОВКИ

Проповідь співвідноситься із публіцистичним стилем як один із різновидів ораторського мистецтва. Свідченням цього є низка вербальних та екстралінгвістичних чинників.

Проповідь на Різдво Христове є повчально-просвітницьким словом – тематичною проповіддю, в якій подія втілення Бога розкривається з достатнім обґрунтуванням, переважно у формі логічного міркування.

Кожна проповідь містить так званий моральний додаток – перелік речень із вираженою ілюктивною спрямованістю. У Різдвяній проповіді є умовляння, докори, настанови, емоційна підтримка. Моральна складова проаналізованої проповіді – заклик до внутрішнього удосконалення, Богоуподібнення, морального росту.

Завдяки вербальному аналізу Різдвяної проповіді, визначено характерні особливості цього жанру.

Усна форма реалізації визначає властивості проповіді на фонетичному рівні: вимоги до літературної вимови, володіння висотою і тембром голосу, повільний темп проповідування, вживання слів, у яких відсутня палаталізація перед *о*, неповноголосні звукосполучення, якими обумовлено наявність великої кількості старослов'янізмів.

Лексика Різдвяної проповіді містить велику кількість запозичень. Найбільша частотність вживання лексичних запозичень належить старослов'янізмам.

Перевага іменних частин мови над вербальними – характерна риса Різдвяної проповіді на морфологічному рівні.

Синтаксис проповіді на Різдво Христове має ряд особливостей. Відзначається тематична постпозиція в актуальному членуванні речення. Здебільшого вживаються розповідні конструкції. Просте речення менш вживане, ніж складне. Основний тип складного речення – складнопідрядне речення нерозчленованої структури.

Аналіз образу автора виявив ряд особливостей проповіді як жанру: 1) ставлення автора проповіді до адресата будується як до „свого”, „на рівних”; 2) вказівка на умовне старшинство виражена паралінгвістично; 3) адресат Різдвяної проповіді завжди виражений у множині і є „своїм” для автора проповіді.

Часова перспектива категорії змісту подій Різдвяної проповіді двокомпонентна: позитивна подія в особистій сфері адресата із футуральною перспективою та негативна подія адресата із перфектною часовою перспективою. Футуральна перспектива позитивної події витікає із властивості проповіді як поради, настанови і переважає. Перфектна часова перспектива негативної події в особистій сфері адресата і автора пояснюється елементами дорікання. Оцінка змісту подій Різдвяної проповіді підкреслено позитивна.

Жанрова специфіка Різдвяної проповіді зумовлена особливостями релігійного дискурсу. Комунікативна мета Різдвяної проповіді різнобічна, що, в свою чергу, не дозволяє віднести цей жанр ні до інформативного, ні до оцінного, етикетного чи імперативного жанрів. Проповідь, що проаналізована, має характерні риси усіх чотирьох типів жанру. Це протиріччя усувається наявністю адресата: кожний, до кого звертається проповідник, сам для себе визначає більш важливе, те, що є найбільш актуальним для нього в цей момент. Уявна відокремленість комунікативної мети Різдвяної проповіді пояснюється основною відмінною рисою будь-якої проповіді як жанру – її сотеріологічністю. Цей чинник, орієнтований на особистісний порятунок, є релевантним як на вербальному, так і на екстралінгвістичному рівнях. Зазначена вище властивість Різдвяної проповіді дає підстави для виділення нового жанру – сакрального.

Паралінгвістичною рисою є також чітка інституційність, обмеження у сфері вживання кінем. Найбільшого поширення у Різдвяній проповіді набули такі фонаційні паралінгвістичні засоби, як інтонація, наголос, тон, темп. Ситуаційні кінеми виконують головним чином роз’яснювальну функцію, мануальні, мімічні та пантомімічні – емоційно-експресивну.

Отже, проведений дискурсивний аналіз Різдвяної проповіді дозволяє виокремити цей різновид словесності як окремий жанр церковного підстилю публіцистичного стилю релігійного дискурсу.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Кот С.А. О некоторых узуальных вариантах русской орфографии // Система і структура східнослов’янських мов: Зб.наук.праць / Редкол.: В.І.Гончаров (відп.ред.) та ін. – К.: Знання, 2002. – С. 267-272.

2. Кот С.А. Проповедь как дискурс (паралингвистическое оформление) // Язык и культура. Серия “Филология”. Вып.5, Т.1, Философия языка и культуры. – К.: Издательский Дом Дмитрия Бураго, 2002. – С. 161-168.

3. Кот С.А. Изображаемое пространство Рождественской проповеди // Актуальні проблеми металінгвістики. Збірник наукових статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького, 2005. – С. 187-190.

4. Кот С.А. Старославянизмы как неотъемлемая составляющая современной православной проповеди // Константинополь. Сборник статей и материалов. – Винница, 2005. – С. 127-131.

АНОТАЦІЯ

Кот С.А. Дискурсивний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2006.

Дисертація присвячена дискурсивному дослідженню православної Різдвяної проповіді як жанру, історії її виникнення і розвитку, аналізу структурних компонентів.

Проаналізовано проповідь як жанр, розглянуто власне мовні особливості проповіді поряд із паралингвістичним її оформленням як дискурсу. Схарактеризовано глобальні текстові категорії на основі текстового аналізу проповіді. Указано на суміжність Різдвяної проповіді з системою російських функціональних стилів.

Комунікативна ситуація проповіді характеризується своєю детермінованістю, соціокультурним контекстом. Комунікативна мета проповіді різноаспектна, сотеріологічна.

Виразною рисою паралингвістичного оформлення Різдвяної проповіді є інституційність та обмеження у використанні кінем. Ситуаційні паралингвістичні засоби виконують, головним чином, стверджувальну функцію, мануальні, мимічні та пантомимічні – емоційно-експресивну.

Проповідь на Різдво Христове співвідноситься із публіцистичним стилем російської мови на основі функціонально-стилістичних чинників: сфери вживання, функцій, мовних особливостей вербального рівня.

Ключові слова: дискурс, проповідь, теорія мовленнєвих жанрів, сакральний жанр, текстова категорія, паралингвістичне оформлення.

АННОТАЦИЯ

Кот С.А. Дискурсивный анализ проповеди как нравственно-духовного жанра словесности. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Диссертация посвящена дискурсивному исследованию православной Рождественской проповеди как жанра, истории её возникновения и развития, анализу структурных компонентов.

Рождественская проповедь является самостоятельным жанром религиозного дискурса, поскольку обладает характерными чертами, присущими любому жанру. Проповедь – это тематически, композиционно и стилистически устоявшийся тип сообщения. Свои истоки Рождественская проповедь берет в IV веке, и ее дальнейшее развитие связано с распространением христианства. С течением времени Рождественская проповедь эволюционировала от неформальной беседы до институциализированного монолога, став учительно-просветительным словом – тематической проповедью, в которой событие воплощения Бога раскрывается с достаточной обоснованностью, преимущественно в форме логического рассуждения.

Отличительной чертой Рождественской проповеди как жанра является сотериологичность коммуникативной цели. Данный фактор – ориентированность на личное спасение – релевантен как на вербальном уровне, так и экстралингвистическом. Каждая проповедь содержит так называемое нравственное приложение – призыв к внутреннему совершенствованию, Богоуподоблению, нравственному росту.

Проповедь на Рождество Христово является реактивным жанром и осознается как неотъемлемая составляющая всего коммуникативного целого – литургии.

Как публичная речь, проповедь соотносится с публицистическим стилем. На это указывают ряд признаков как на вербальном, так и на экстралингвистическом уровнях.

Во-первых, сфера употребления данного жанра – общественная, т.е. та же, что и жанров публицистического стиля.

Во-вторых, в Рождественской проповеди реализуются информативная и воздействующая функции, при этом роль второй несравнимо важнее, чем роль первой, что характерно для религиозной сферы общения.

В-третьих, черты публицистического стиля находят свое выражение на всех уровнях языка.

Вербальный анализ Рождественской проповеди позволил выделить следующие характерные особенности данного жанра:

- 1) устная форма реализации предопределяет свойства проповеди на фонетическом уровне. Сюда относятся требования к литературному произношению, владению высотой и тембром голоса; умеренный темп проповедования; употребление слов, в которых отсутствует палатализация перед *о*, неполногласные сочетания.

2) Лексика Рождественской проповеди содержит обильный пласт заимствований. Основная доля приходится на старославянизмы. Лексемы греческого происхождения составляют вторую группу заимствований.

3) Словообразовательный уровень характеризуется широким использованием префиксального способа словообразования, употреблением старославянских суффиксов. Среди моделей словообразования наиболее презентативен способ сложения основ, калькирования.

4) Преобладание именных частей речи над вербальными – характерная черта Рождественской проповеди на морфологическом уровне.

5) Синтаксис проповеди на Рождество Христово имеет ряд особенностей. Прежде всего, следует отметить тематическую постпозицию в актуальном членении предложения. Основной пласт синтаксических структур представляют повествовательные предложения. Простое предложение менее употребительно, чем сложное. Основной тип сложного предложения – сложноподчиненное нерасчлененной структуры.

Структура текста Рождественской проповеди представлена *зачином*, *разверткой* и *концовкой*. Указанные составляющие относятся к структурно-смысловым частям сверхфразового единства. Зачин проповеди, как правило, является редуцированным и автосемантическим. Синсемантическая развертка и автосемантическая концовка содержат коннекторные ряды пяти глобальных категорий.

Особенностью категории *участники коммуникативной ситуации* является то, что в текстах Рождественской проповеди отсутствует указание на адресата, слушателя. Помимо основных участников коммуникативной ситуации, к данной категории относятся участники события – Рождества.

Глобальная категория *события – процессы – факты* организует структуру текста и его смысловое содержание. Данная категория характеризуется строгим построением на основе коннекторных рядов с процессными и событийными предикатами.

Категория *времени* Рождественской проповеди представлена реальным объективным и циклическим временем с проспективным развитием временного сюжета. Участники коммуникативного события пребывают в одном из трех временных пространств.

Изображаемое *пространство* проповеди на Рождество Христово рассмотрено с точки зрения адресанта, то есть религиозного мировоззрения. Согласно предложенной классификации, все изображаемое пространство является реальным и делится на два мира: видимый и невидимый.

Категория *оценки* представлена на всех уровнях языка и выражается рациональным и аксиологическим ее видами. Исключительной чертой данной категории является наличие среди аксиологических видов отдельной подкатегории – религиозной оценки (сотериологической в данном случае), которая контекстуально предопределяет значимость других видов.

Паралингвистическое оформление Рождественской проповеди имеет свои особенности. Общей чертой является строгая институциональность, ограничения в сфере употребления кинем. Наиболее употребимыми в Рождественской проповеди являются такие фонационные паралингвистические средства, как интонация, ударение, тон, темп. Ситуационные кинемы выполняют главным образом изъяснительную функцию, мануальные, мимические и пантомимические – эмоционально-экспрессивную.

Проведенный дискурсивный анализ Рождественской проповеди позволяет отнести данный вид словесности к отдельному жанру церковного регистра публицистического стиля религиозного дискурса и определить его как сакральный жанр.

Ключевые слова: дискурс, проповедь, теория речевых жанров, сакральный жанр, текстовая категория, паралингвистическое оформление.

ANNOTATION

Kot S. Discourse analysis of sermon as moral-ecclesiastical genre of speech. – Manuscript.

The thesis is submitted to obtaining the degree of candidate of philological sciences in speciality 10.02.02. – the Russian Language – Drahomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2006.

The thesis is devoted to discourse analysis of orthodox Christmas sermon as a genre, its appearance, development and structural components.

The sermon as a genre is analysed, the verbal peculiarities along with paralinguistic features of sermon as discourse are examined. The global text categories of sermon are characterized on the basis of its text analysis. Christmas sermon correlation with functional styles of the Russian language is indicated.

The communicative situation of preaching is characterized by its dependence on sociocultural context. The communicative goal of sermon is multipurpose and soteriological.

A distinctive feature of paralinguistic component of Christmas sermon is its rigidity and kinem usage restriction. Situational paralinguistic means have mainly a confirming function, while manual, mimic and pantomimic ones have an expressive and emotional function.

Based on functional and style factors Christmas sermon is correlated with sociopolitical style of the Russian language: its usage, function and speech peculiarities of the verbal level.

Key words: discourse, sermon, theory of speech genre, sacred genre, text category, paralinguistic means of expression.